

K. RAXMANOV POEZIYASININ PRAGMATIKALIQ OZGESHELİKLERI

Perdebayeva Gulxatisha

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti magistrantı

DOI: 10.5281/zenodo.22806485

Received: 10 September 2026 | Accepted: 16 September 2026 | Published: 17 September 2026

ANNOTACIYA.

Bul maqalada Keñesbay Raxmanovtıń poeziyalıq shıǵarmalarında qollanılǵan leksikalıq-pragmatikalıq birliklerdiń kommunikativlik hám kontekstlik ózgeshelikleri analizlenedi. Shayır qosıqlarındaǵı obrazlı sózlerdiń tikkeley leksikalıq mánisinen tısqari sociallıq, emocionalıq hám bahalawshı mazmunı anıqlanadı. Sonday-aq, metafora, ironiya, qarama-qarsılıq hám frazeologiyalıq birliklerdiń avtorlıq pikir jetkeriwdegi xızmeti kórip shıǵıladı. K. Raxmanov poeziyasında pragmatikalıq birlikler adam minez-qulqı, sóylew mádeniyatı, ata qádir-qımbatı, ustazlıq juwapkershiligi hám ádebiy ortalıq sıyaqlı máselelerdi ashıwda ayrıqsha áhmiyetke iye. Izertlew nátiyjeleri shayırdıń leksikalıq birliklerdi kontekstke baylanıslı túrde qollanıp, oqıwshını belgili bir pikirge hám bahalawǵa baǵdarlaytuǵınlıǵın kórsetedi.

TAYANISH SÓZLER:

pragmatika, pragmatikalıq belgi, leksikalıq birlik, kontekst, kommunikativlik maqset, bahalaw, metafora, ironiya, poeziya, K. Raxmanov.

Kórkem tekste sózdiń mánisi tek onıń sózliktegi leksikalıq mazmunı menen sheklenbeydi. Ásirese, poeziyalıq shıǵarmalarda sóz belgili bir kontekst ishinde qollanılıp, avtorǵa óziniń qatnasın, bahalawın, sezimin hám kommunikativlik maqsetin bildiriw múmkinshiligin beredi [5]. Sol sebepli poetikalıq teksti pragmatikalıq jaqtan úyreniwde sózdiń neni atap turǵanı menen birge, onıń ne ushın dál usı túrde qollanılǵanı, oqıwshıǵa qanday pikir jetkeretuǵını hám qanday emocionalıq reaksiya oyatıwı da ayrıqsha áhmiyetke iye [3, 44]. K. Raxmanov poeziyasında bunday birliklerdiń qollanıwı ayrıqsha kózge taslanadı. Shayır ápiwayı sózlerge kontekst járdeminde qosımsha sociallıq, emocionalıq hám bahalawshı mazmun júkleydi.

Mısalı, «Arǵımaǵım» toplamındaǵı:

«Basımızdan sıyparlıq,

Qol azayıp baratır...» [2].

qatarlardaǵı qol sózi birinshi gezekte adamnıń dene músheleriniń birin bildiretuǵın tikkeley leksikalıq mánige iye. Biraq bul kontekstte ol fizikalıq dene músheleri mánisinde qollanılmaǵan. «Qol» sózi shayırga súyenish bolatuǵın, kerek waqıtta qollap-quwatlaytuǵın, maqtap, ruwxlandıratuǵın adamlardı bildiretuǵın metaforalıq-pragmatikalıq birlikke aynalǵan. Demek, sózdiń pragmatikalıq mazmunı onıń tikkeley mánisinen emes, al konteksttegi obrazlı qollanıwınan kelip shıǵadı. «Qol azayıp baratır» degen pikir arqalı shayıır jámiyette ózine

súyenish bolǵan adamlardıń azayıp baratırǵanlıǵına ókinishin bildiredi. Bul jerde qol sóziniń pragmatikalıq kúshi onıń metaforalıq mazmunı hám shayırdıń emocionalıq poziciyası menen belgilenedi.

Usıǵan uqsas pragmatikalıq ózgeshelik:

«Aǵa demey úlkendi,

Ózim qurtım dıńkemdi...»

qatarlarda da bayqaladı. Bul jerde aǵa sózi tek jas úlken erkek adamdı bildiriw menen sheklenbeydi. Kontekstte ol sociallıq jaqtan joqarı turǵan, lawazımlı yamasa abıroylı adamlar obrazın da bildiriwı múmkin. «Aǵa demey úlkendi» degen sóz dizbegi shayırdıń úlken lawazımlı adamlardıń aldında jaqsı kóriniwge urınıwınan bas tartqanın, óziniń jeke mápi ushın olardı paydalanbaǵanın ańlatadı. Bul qatarlarda avtorlıq «men»niń sociallıq hám morallıq poziciyası anıq kórinedi. Yaǵnıy shayıır úlkenlerge húrmetsizlikti emes, al sociallıq mártebe ushın jasalma jaqınlasıwdı qollamaytuǵınlıǵın bildiredi. Sol sebepli aǵa sózi bul kontekstte sociallıq qatnaslardıń pragmatikalıq belgisine aylanadı.

Shayırdıń pragmatikalıq mánini qarama-qarsı obrazlar arqalı ashıw sheberligi tómendegi qatarlarda anıq kórinedi:

«Jaqsı da, jaman da jolǵa talaban,

Heshkim at belinen túskey kelmes,

Jaqsılardıń kárwanların talaǵan,

Jamanlardıń tawıǵına “tót” demes...»

Bul qatarlarda jaqsı, jaman, jol, at beli, kárwan, tawıq sıyaqlı birliklerdiń hár biri teksttiń ulıwma ideyalıq mazmunın ashıwǵa xızmet etedi. «Jolǵa talaban» sóz dizbegi tek jolǵa shıǵıwdı emes, adamnıń jaqsı turmısqa, sociallıq jetiskenlikke, joqarı mártebege umtılwın bildiredi. «At belinen túskey kelmes» degen frazeologiyalıq mazmun bolsa, qolǵa túsken ornın, abıroyın yamasa sociallıq dárejesin saqlap qalıwǵa umtılwı ańlatadı.

Al «Jaqsılardıń kárwanların talaǵan» qatarında kárwan sózi tıp mánisinde birge júrgen sawda kárwanın bildirse de, bul kontekstte jaqsı adamlardıń turmısliq jolı, jetiskenligi hám sociallıq abıroyı menen baylanıslı obrazlı birlik sıpatında qollanılǵan. «Talaǵan» sózi bolsa bul jetiskenliktiń qızǵanıw yamasa qádirsizlendiriw menen baylanıslı ekenligin sezdirip turadı. Demek, bul jerde pragmatikalıq mazmun nominativlik mániden kóre kúshli. Shayır oqıwshını jaqsılıq penen jamanlıqtıń jámiyettegi ornın salıstırıp kóriwge, adamlarǵa bolǵan qatnastı bahalawǵa baǵdarlaydı.

K. Raxmanov poeziyasınıń ayrıqsha belgilerinen biri adam minez-qulqın túrli predmetlik obrazlar arqalı súwretlewinde kórinedi:

«Gey bir adam – esigi ashıq ójire,

Irkilmesten kireseñ de keteseñ.
 Gey bir adam – jazılmağan shejire,
 Tıñlay qoysañ bir mektepti óteseñ.
 Gey bir adam – ashılmağan dasturxan,
 Uw da, pal da tasa turar kóziñe.
 Gey bir adam – jiynap alğan másh qırman,
 Gedir-budir sózi menen ózi de!...»

Bul misalda gey bir adam konstruksiyasınıń qaytalanıwı poetikalıq paralellizmni payda etiw menen birge, adamnıń túrli minez-qulqın basqışpa-basqış ashıwǵa xızmet etedi. «Esigi ashıq ójire» obrazı ashıq júrekli, aq kókirek, adam menen tez aralasatuǵın kisini bildiredi. «Jazılmağan shejire» obrazında adamnıń ishki dúnyasınıń tereńligi, kóp turmıshlıq tájiriýbesi hám danalıǵı seziledi. «Ashılmağan dasturxan» bolsa adamnıń ishki baylıǵın hám múmkinshilikleriniń mol ekenin bildiredi [4].

Biraq «jiynap alğan másh qırman» obrazında bahalaw ózgeredi. Bul jerde adamnıń sózleri gedir-budir, yaǵnıy tártipsiz, bir-birine baylanısı joq, túsíniksiz túrde beriledi. Sonlıqtan predmetlik obrazlar adamnıń psixologiyalıq hám kommunikativlik sapaların ashıwshı pragmatikalıq belgilerge aylangan. Shayır adamdı tikkeley «bul aq kókirek», «bul dana», «bul sırǵa tolı» dep sıpatlaw ornına, onı obraz arqalı oqıwshınıń ózine bahalawına múmkinshilik beredi. Bul bolsa poetikalıq pragmatikanıń tiýkarǵı ózgeshelikleriniń biri.

Shayırdıń sóylew mádeniyatına baylanıslı pikirleri de pragmatikalıq jaqtan ayrıqsha áhmiyetke iye. Perzentli bolmağan adamǵa perzent haqqında qayta-qayta sóylewdiń durıs emesligi tómendegi qatarlarda tereń emociionalıq mazmun menen berilgen:

«Biyperzent adamnıń qasında turıp,
 Perzent jóninde kóp kópirmew kerek.
 «Perzent – kózdıń nuri, aqıl hám úmit» –
 Dep oǵan dım mijiy berme ezbelep.
 Sol da jeter... oǵan ánsat emesti,
 Qońsı úyden esitilgen náreste sesi...»

Bul misalda shayırdıń maqseti tek sóylew mádeniyatın úyretiw emes. Ol sózdıń adam kewline qanday tásir etetuǵınlıǵın kórsetedi. «Perzent – kózdıń nuri, aqıl hám úmit» degen jaqsı pikir de ayırım jaǵdaylarda awır emociionalıq tásir beriwı múmkin. Sebebi bir sózdıń pragmatikalıq tási onıń óz mánisin emes, al kimgе, qashan, qanday jaǵdayda ayılǵanlıǵına baylanıslı. Bul qatarlarda shayır sóylewshiniń kommunikativlik juwapkershiligin alǵa qoyadı. Adamǵa jaqsılıq haqqında aytıw da orınsız waqıtta qaytalanganda renjiwge sebep bolıwı múmkin.

«Kóp sóyleseñ laqap taǵar “góbik” dep,
 Úndemeseñ gúnalaydı “ólik” dep.
 Ekewin de maqullayman, tek ǵana
 Sóytpese eken birewlerge eliklep.»

Bul qatarlarda shayır jámiyettegi qarama-qarsı bahalawdı kórsetedi. Kóp sóylegen adamǵa bir túrli, úndemegen adamǵa ekinshi túrli laqap taǵılıwı kommunikativlik normanıń joq ekenligin ańlatadı. «Góbik» hám «ólik» sózleri tikkeley mánisin tısqarı adamǵa beriletuǵın sociallıq bahalawdı bildiredi. Bul birliklerdiń pragmatikalıq kúshi olardıń emociionalıq-ekspressivlik boyawında. Shayır eki shekten de qashıwdı usınıp, adamnıń basqalardıń pikirine soqırsha eliklewinen saqlanıwın maqullaydı.

««Miń sóylegen óler» degen jáne bar,
 Sóylemeseñ “úndemeste bále bar”.
 Jaǵı tinbas qızdı jigit unatpay,
 Úndemegen qızdan bolar dámedar...»

qatarlarda da xalq arasındaǵı tayar pikirler, maqallar hám stereotipler poetikalıq pragmatika ushın material sıpatında qollanılǵan. Shayır bul pikirlerdi tek qaytalamaydı, olardı bir-birine qarama-qarsı qoyıp, jámiyettegi adamǵa qoyılatuǵın talabınıń birdey emes ekenligin kórsetedi. Bir jaǵdayda kóp sóylew ayıp bolsa, ekinshi jaǵdayda az sóylew ayıp sanaladı. Demek, adamnıń sóylewi haqqındaǵı bahalaw jaǵdayǵa qaray ózgeredi.

Jámiyetlik minez-qulıq hám ózin kórsetiwge umtılıw máselesi:

«Qaǵazda bar, xalıq awzında atı joq,
 Torańılday árre-tárre shaqalı.
 Keyingige qaldırǵanday zatı joq,
 Ózi de joq, tek qaladı laqabı...»

qatarlarda qaǵaz, xalıq awız, torańıl, laqap sıyaqlı birlikler arqalı sociallıq ataq penen haqıyqıy abıroydıń parqı kórsetiledi. Qaǵazda atı bar adamnıń xalıq arasında atı bolmawı onıń rásmiy tanılıwı menen haqıyqıy sociallıq qádiriń bir-birinen parıqlı ekenligin bildiredi. «Ózi de joq, tek qaladı laqabı» degen qatar bolsa adamnıń artında naǵız miynet yamasa jaqsı is qalmay, tek atı yamasa laqabı ǵana qalıwın ironiyalıq túrde bahalaydı [1].

K. Raxmanov poeziyasınıń pragmatikalıq baǵıtı ádebiy ortalıq, talant hám dóretiwshilik taǵdirine baylanıslı qatarlarda da anıq kórinedi:

«Qırıqtıń ishi – naǵız jigit dáwrani,
 Pensiyaǵa shıqqanlar da shalqıp júr.
 Poeziya degen ullı dáryanı
 Kim ılaylap,
 Kim porıqtay qalqıp júr...
 Kóp jigitler quwıp ketti paydanı,
 Bosap qaldı ádebiyat maydanı.
 Bul boslaǵan orınlarǵa talasıp,
 Izǵıp ketti talantsızlar qaydaǵı!..»

Bul qatarlarda poeziya degen ullı dárya metaforası shayırdıń ádebiyatqa bolǵan joqarı bahasını bildiredi. Dárya obrazı bul jerde poeziyanıń tereńligin, keńligin, úlken ruwxıy quwatın ańlatadı. Biraq ullı dáryanıń ılaylanıwı yamasa porıqtay qalqıwı ádebiy ortalıqtaǵı sapalı hám sapasız dóretiwshilikti qarama-qarsı qoyadı. «Kim ılaylap, kim porıqtay qalqıp júr» degen soraw túrindegi qalıp oqıwshını tek informaciya menen támiyinlemeydi, al onı bahalawǵa iytermeleydi.

«Kóp jigitler quwıp ketti paydanı» qatarında payda sózi materiallıq máp mánisinde qollanılǵan. Bul jerde ol ádebiy dóretiwshiliktiń maqseti menen qarama-qarsı qoyıladı. Shayır ushın poeziya payda tabıw quralı emes, al ruwxıy hám kórkem qádiriyat. Sonlıqtan «ádebiyat maydanı» obrazı arqalı dóretiwshilik ortalıǵı sociallıq maydan sıpatında súwretlenedi. «Bosap qalǵan orınlarǵa talasıp» degen pikir bolsa ayırım adamlardıń ádebiyatqa dóretiwshilik talantı menen emes, bos orın hám mártebe ushın kirip keliwin ironiyalıq túrde kórsetedi.

Bul misallardı ulıwmalastırǵanda, K. Raxmanov qosıqlarındaǵı pragmatikalıq belgilerdi birneshe ózara baylanıslı xızmet arqalı kóriwge boladı. Birinshiden, shayır

sözlerdi metaforalastırıw arqalı jasırın mazmun payda etedi. «Qol», «darya», «teñiz», «júk», «ot», «suw», «kárwan» sıyaqlı birlikler tikkeley atawshı mániden tısqarı sociallıq hám emcionalıq mazmunğa iye boladı. Ekinshiden, pragmatikalıq birlikler arqalı avtorlıq bahalaw bildiriledi. Jaqsı, jaman, talantlı, talantsız, jomart, sózge abaysız, ózin kórsetiwge umtılatuǵın adamlar bir-birine qarama-qarsı qoyılıp, oqıwshıǵa belgili bir morallıq baǵdar usınıladı. Úshinshiden, ironiya shayırdın sociallıq sın pikirlerin jetkeriwdiń nátiyjeli quralı bolıp xızmet etedi. «Tek qaladı laqabı», «talantsızlar qaydaǵı» sıyaqlı birliklerde tikkeley ayılǵan pikirden kóre, kontekstlik baha basım.

Juwmaq. Solay etip, K. Raxmanov poeziyasınıń pragmatikalıq ózgesheligi sózdıń tek neni bildiretuǵınında emes, al onıń qanday maqsette, qanday kontekstte hám qanday emcionalıq poziciya menen qollanılǵanlıǵında kórinedi. Shayır ápiwayı leksikalıq birliklerge qosımsha sociallıq, morallıq, emcionalıq hám estetik mazmun júklep, oqıwshınıń pikirine tásir etetuǵın kórkem sistema jaratadı. Onıń qosıqlarında adam minez-qulqı, sóylew mádeniyatı, ata-ana qádir-qımbatı, ustazlıq juwapkershiligi, dóretiwshilik taǵdiri hám jámiyettegi sociallıq qatnaslar tikkeley bayanlawdan kóre metafora, frazeologizm, ironiya, qarama-qarsılıq hám kontekstlik bahalaw arqalı ashıladı. Sol sebepli K. Raxmanov shıǵarmalarındaǵı pragmatikalıq belgiler shayırdın individual poetikalıq tilin belgileytuǵın tiykarǵı komponentlerdiń biri bolıp, onıń avtorlıq poziciyasın hám oqıwshı menen kommunikativlik baylanısın ashıwda ayrıqsha áhmiyetke iye.

REFERENCES:

1. Dosımbetova A. Ádebiyatta kórkemlew quralları. – Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2017.
2. Kenesbay Raxmanov “Argımaǵım” Nókis “Avangard-baspa” 2022-j
3. Ахманова О., Магидова И.М. Прагматическая лингвистика, прагмалингвистика и лингвистическая прагматика // Вопросы языкознания. – М., 1978. №3. – С.44.
4. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. -Нөкіс, 1990.
5. Жәрімбетов Қ. XIX ғасыр Қарақалпақ лирикасының жанрлық қасиеттері хәм раўажланыў тарийхы. – Нөкіс: «Билим», 2004

PRAGMATIC FEATURES OF K. RAKHMANOV'S POETRY

Perdebaeva Gulxatisha

Master's student of Karakalpak State University

ABSTRACT.

This article analyzes the lexical and pragmatic features of poetic expressions used in the works of Kenesbay Rakhmanov. Particular attention is paid to the contextual meanings of figurative lexical units and their social, emotional, and evaluative functions beyond their direct lexical meanings. The study also examines the role of metaphor, irony, contrast, and phraseological expressions in conveying the

poet's communicative intentions and authorial position. Pragmatic units in K. Rakhmanov's poetry play an important role in revealing such issues as human behavior, speech culture, respect for parents, the responsibility of teachers, and the literary environment. The analysis demonstrates that the poet uses lexical units in accordance with their contextual meanings and guides the reader toward particular interpretations and evaluations.

KEYWORDS:

pragmatics, pragmatic feature, lexical unit, context, communicative intention, evaluation, metaphor, irony, poetry, K. Rakhmanov.